

GLORIJA SVJETLOSTI I NJEGOŠEVO POIMANJE DUŠE U „LUČI MIKROKOZMA“

Dragiša Damjanović

In this paper the author gathered certain claims regarding Njegoš's understanding of light and soul in *The Light of Microcosm*. The intention was to show that certain philosophical ideas and issues can also be discussed through studying the capital work of Njegoš's philosophy (Sophiology). Since the motive of light is constantly present in Njegoš's works (those important for the philosophical analysis), the author tried to outline the connection between the already established metaphorical concept of light as the truth and light in Njegoš's poetical-philosophical system where light is the metaphor for soul.

Petar II Petrović Njegoš je poeta koji svoju *licentiju* stiče dvostruko, i kao pjesnik i kao filozof (sofiolog). Svoje jedinstvene, ali pjesnički oblikovane, poglede na: čovjeka, prirodu, Boga, svijet je najzgrušanije predstavio u svom kosmogonijsko-poetskom djelu *Luča mikrokozma*. Branislav Petronijević je isticao da Njegoš nije hladnim razmišljanjem došao do istina o svijetu, prirodi, Bogu i čovjeku; već jednim specifičnim lirskim osjećajem. Iako su poetska djelatnost i

filozofska djelatnost odijeljene ljudske djelatnosti koje se razlikuju i u postupku i u opštoj karakteristici, *ipak nije nemoguće da se one obije nalaze u istom čovjeku*¹ Njegoš je jedan od rijetkih u kojem se duh poete sinkretizovano javlja sa duhom sofiologa. Branislav Petronijević ističe da postoje filozofi kod kojih prepoznamo duh poezije, ali i pjesnike čija djela obiluju filozofičnošću. Njegoš je jedinstven jer se u njegovom stvaralaštvu podjednako razvijaju dvije sfere stvaralaštva, i filozofska i poetska; što je posljedica Njegoševog pogleda na poeziju kao stvaranje *per se*.

Misao ima prirodu svjetlosti² jer ona osvjetljava objekte saznanja, jer samo misaoni put je jedan jedinstveni u poimanju saznanja kod Njegoša. Svjetlost je jedinstveni princip, stvaralački princip, metafora za um, sinegdoha za dušu, simbol za ljepotu. Milan Rešetar je svojevremeno objašnjavao naslov ovog Njegoševog spjeva kao *rasvjeta čovjeka*³, te ćemo nastojati da skiciramo sve aspekte koji su usko vezani za čovjeka, a to su: položaj čovjeka kao poete, položaj čovjeka u kosmosu, položaj čovjeka u svjetlosnom kosmološkom fundamentu, položaj čovjeka u Njegoševoj psihologiji.

Glorija svjetlosti

Posveta Njegoševog filozofskog spjeva je programski tekst, koji sa sobom nosi prolegomenu njegove kosmogonije, kosmologije, antropologije, gnoseologije, etike, estetike. Sama *Luča* njenih 6 *Pjesni* čine jedan jedinstveni eshatološki

¹ Branislav Petronijević: „Filozofija u Luča mikrokozma“ predgovor u Njegoš: *Luča mikrokozma*, SKZ, Beograd, 1923, III.

² Vesna Vukićević-Janković: „Transformacija i transfiguracija globalnih simbola u Njegoševoj poeziji“ u *Riječ*, nova serija, br. 1, Nikšić, 2009, 114.

³ Navedeno prema: Alojz Šmaus: *Njegoševa Luča mikrokozma*, Jedinstvo, Beograd, 1927, 26.

filozofem. Polazni pojam koji, prateći grčku tradiciju polisemičnosti, Njegoš koristi da bi oblikovao sva usmjerenja umnih težnji za odgovorima je *svjetlost*. Svjetlost biva pogodnim pojmom (u Njegoševoj sofiologiji) za pojašnjenje nastanka svijeta, ustrojenje svijeta, ustrojenje čovjeka, ustrojenje saznanja, ustrojenje morala, ustrojenje ljepote.

Svijet u kojem obitava sve živo (po obličju – voljom božijom stvoreno) je kod Njegoša obuzet tamom. Svijet je poeta-sofiolog obojio tamnim bojama ne radi pukog kontrasta, već radi postuliranja filozofeme o *gloriji svjetlosti*. Ta gloriya svjetlosti u prvim stihovima se otkriva kao specifičnost poetā (poiesis-stvarati) koji su *nebom osijani*⁴. Poete koji su pregaoci stvaranja su obasjani svjetlošću nebesnom jer su u stvaranju vični osvjetljavanju-stvaranju. Poete, čiji naziv je u uskoj vezi sa glagolom stvarati (osvjetljivati-razlučivati), sebe čine svojim praksisom tvorcima. Poete bivaju sinkretizam dva biosa: *bios theoretikosa* i *bios praxisa*. U Njegoševoj metapoetici to je moguće jer se sličnost s Tvorcem, kod poeta, ostvaruje dvostruko i po duši i po činu stvaranja. Treba istaći da je, danas, naš jezik napravio jasnu diferencijaciju između *tvorca* i *stvaraoca*: prvi termin se odomaćio u religijskom diskursu, dok se u umjetničkom diskursu upotrebljava drugi termin. U pojedinim slovenskim jezicima ova diferencijacija nije napravljena⁵, ili je ona samo prozodijska, Tatarckjevič ističe da je stvaralaštvo dar duha, ali i da je stvaralac (poeta) postao sinonim za pjesnika⁶. Ova sinonimija, koju je Tatarckjevič, istakao je najizražajnije postulirana u Njegoševoj *Luči*. A takvo razumijevanje poete je moguće *ad gloriam dei*.

⁴ Petar II Petrović Njegoš: *Luča mikrokozma*, Oktoih, Podgorica, 2006, 5. (U daljem tekstu: LM)

⁵ Vidi: Vladislav Tatarckjevič: *Istorija šest pojmova*, Nolit, Beograd, 1976, 243.

⁶ Ibid.

Svjetlost biva polazište za oblikovanje skoro svakog, za filozofa bitnog, predjela mišljenja u Njegoševom opjevanom svijetu. Otvara nam se pitanje, ukoliko je poeta sličan Tvorcu (Bogu) jer je *osijan nebom*, kakva je priroda čovjeka koji nije poeta? Njegoš nam daje odgovor da svaki čovjek koji se ne zanosi *dubokijem mislima* i koji ne nastoji da se zapita za davno izgublenu *slavu svoje prve slike* (tj. za stanje svoje duše koje je označeno kao čisto sjajno – uobličeno u preegzistenciji duše) je uspavan *snom strašnijem*. Nije snažno odijeljen čovjek (s neautentičnom egzistencijom⁷) i poeta (Tvorcu sličan: nebom obasjan). Poeta u biti ostaje čovjek, on je u *Luči* samo sličan Bogu po postupku, ali s dozvolom nebesa da takav podvig i uzima za sebe. Čovjek u postuliranoj filozofemi svjetlosti tek onda kada se nebesima obasja stupa u djelovanje koje nije Njegoš uobličio kao jedino rješene pitanja čovjekove sudbine i egzistencije.

Njegoš je spontani egzistencijalista⁸, ali ne oblikuje *otuđenog* čovjeka kao nekoga ko prirodom vlada, na njegova (poetina-Njegoševa) pitanja priroda smijehom odgovara⁹. *Ovdje, kao i inače, priroda se koristi zlobom da bi postigla dobro*.¹⁰ Priroda, kao nosilac svih grijehova čovjekovih, kao okrilje u kojem se čovjek nalazi *po kazni*, na prosvjećena (dubokoumna) pitanja čovjeka odgovara smijehom jer čovjek koji je *bačen pod obličnu sferu*¹¹ je tu po kazni, po kazni za počinjeno od praoca Adama. To

⁷ Up. Milo Lompar: „Luča mikrokozma i pitanje o duši“ u Njegoš: *Luča mikrokozma*, CANU, Podgorica, 2004, 117. (Naime, Lompar upoređuje sliku egzistencije u *Luči* sa Hajdegerovom neautentičnom egzistencijom. Tako da taj *san strašni* kojim su uspavani ljudi dovodi u vezu s otuđenjem, što prepoznaje kao neautentičnu egzistenciju.)

⁸ Up. Goran Sekulić: „Njegoš i egzistencijalisti“, u *Matica*, br. 55, jesen 2013, 133-168.

⁹ LM: 6.

¹⁰ Anri Bergson: *O smijehu*, IP „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1958, 111.

¹¹ LM: 5.

što je jedan čovjek se zapitao za suštinu svijeta nije od kosmološkog značaja, jer je on takav od Boga dat, ali Njegoš uviđa značaj tog pitanja za čovjekovu egzistenciju. Jer kako nas je naučio predsokratovac Heraklit: *Φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ*¹²; jer priroda kao nosilac tame o svjetlosti ima štogod malo reći, jer ona se skriva i više nego Tvorac koji je stvorio, *kome se posebno divimo i kojeg poštujemo, zato jer poznanje njega nije lako zavrijediti*¹³. Takvu sliku skrivene prirode, nedokučive suštine prirode dijele Heraklit i Njegoš, ali dijele i sličan pogled na čovjeka. Priroda je u odnosu prema čovjeku posve specifična u Njegoševoj fizici: ona je okrivlje čovjekovo, nositelj sfernog estetizma, ali i kovitlac prolaznosti iz koje se čovjek svojim kosmičkim determinizmom ne može vinuti u vječnost ali je opet nosilac luče neugasne. Kako priroda nosi sa sobom poetu (stvaraoca) ostaje samo u nagovještajima, ali i nebeski obasijan on je kao i svaki drugi čovjek u *snoviđenju*, ali „bolje vidi suštine“ od drugih. Njegoš prirodi ne dodjeljuje stvaralački akt kao primarni, jer je ona stvorena, pa možemo uočiti konsekvencijalnu sličnost čovjeka i prirode, jer i *fizis* i *anthropos* su stvoreni od Tvorca, ali priroda nosi *svjetlost tame*¹⁴, a čovjek nosi *svjetlost duše*.

Svjetlost je (gnoseološki, estetički, psihološki, egzistencijalni) postulat čovjeka, ona je princip *discriminatio*¹⁵, princip i postulat koji odvaja čovjeka od drugosti (prirode, nebesa), ali ga

¹² Priroda voli da se skriva.

¹³ Up. Barnes, Jonathan: *Early Greek Philosophy*, Penguin Books, London, 1987, 112.

¹⁴ Svjesni smo da ovaj izraz i nije najsrećniji, ali se već odomaćio u tumača *Luče*. Treba ga razumijevati na sljedeći način: priroda jeste obojena tamnim bojama ali njeno svjetlo koje sjaji tamnim bojama je uobličeno u ljepoti prirode koju Njegoš ne negira: sa estetskog stanovišta priroda je lijepa, sa etičkog priroda je tamna. (Up. Milo Lompar: op. cit., 161)

¹⁵ Latinski termin *discriminatio* vodi porijeklo od glagola *discriminare* koji znači razdijeliti, odjeljivati, lučiti. Sva tri značenja idu u prilog izrečenoj tvrdnji.

i postulira u nebesimā zadatu drugost. Ono što čovjeka postulira kao misleće biće je svjetlost (duša), ono što ga diskriminiše od drugih bića je svjetlost (um) jer čovjeka *na krilima nepostojanosti... Um ga opet besmrtnima ravni!*¹⁶ Dijelimo mišljenje da Njegoš ne daje decidno odgovor na pitanje: *Ko je čovjek?*¹⁷, ali odgovara na pitanje kakav je čovjek, i otvara brojna druga pitanja. Šta nam to kaže Njegoš sve za čovjeka: da je *uspavan snom strašnijem*, da je njegov zadatak *smiješna ljudska sudbina*, da je *izgnat za vrata čudestvah*, da je čovjekov život *snoviđenje strašno*, da je *bačen na burnu brežinu* itd. Je li to kosmogonijska antropologija? Naravno da jeste.

Čovjek je u nestalnim promjenama svijeta, u takvim nestalnim promjenama nastoji osvijetliti suštinu svijeta u kojemu živi ali taj posao je *smiješna zadaća* jer *njihove različne dokaze nepostojnost koleba užasna*, jer je njihovo sabrano znanje *kroz mrake žedno tumaranje...do pogleda s mrakom ugašena*.¹⁸ Dinamizam koji je šturo naznačen u ovim stihovima je sveprisutan, i svijet i priroda i nebesa su zahvaćeni stalnim dinamizmom u Njegoševoj kosmologiji. Dinamizam, koji je akcentovan u *nepostojanosti*, koji koleba dokaze koji donose svijetu uma svi mudraci svijeta je onaj Kratilov heraklitovski sveprisutni dinamizam, tj. *πάντα ῥεῖ*. Čovjek je uhvaćen u toj stalnoj nepostojanosti i sve njegove istine koleba vrijeme koje je isporođeno iz vječnosti postalo suprotno vječnosti, tj. prolazno. Čovjek svjestan svoje prolaznosti, jedino može obasjan nebesnom svjetlošću misliti, saznavati, pojmiti lijepo, ali u krajnjoj liniji i biti čovjekom. Čovjek je čovjeku tajna najveća jer ono što ga čini sličnim božanskoj svjetlosti to je njegova luča, njegova duša koja je svjetlosno postulirana.

¹⁶ LM: 8.

¹⁷ Vidi: Milo Lompar: op. cit., 121. (Naime, Lompar decidno tvrdi da *Luča mikrokozma* ne odgovara na pitanje ko je čovjek.)

¹⁸ LM: 7.

Manifestacije ljepote u svijetu, kojemu Njegoš posvećuje svoje stihove, su takođe usko vezane za svjetlost, osvjetljavanje. Za Njegoša je svjetlost, kao što smo već istakli, estetički princip jer obasjane stvari (kao i pjesnici) svjetlošću su u poretku njegovog panestetičkog shvatanja Boga.¹⁹ Strukturu nebesa često kritičari ocjenjuju kao plastičnu, naime, ta plastičnost je u stalnom isticanju pravilnih savršenih oblika koje neprestano obuzima svjetlost. Moramo istaći da nije održiva ova tvrdnja, nije ona manjkavost poetskoga duha nego je takva slika u odgovarajućem odnosu sa Njegoševim poimanjem savršenstva. Taj, naizgled plastični simetizam, oplemenjuje nematerijalna svjetlost. Njegošev estetizam, kako je u uskoj vezi sa svjetlošću, je raslojen na tri sfere: prirodu, nebesa i čovjeka. Estetički idealizovana svjetlost u prirodi ima funkciju osvjedočenja lijepoga jer *što je preliveno svjetlošću, ono je u isto vrijeme i lijepo*²⁰. Ovakav estetički stav je u uskoj vezi sa Njegoševom gnoseologijom, jer ono što nije okupano svjetlošću u tome nema raz(uma) pa time se ne može ni doživjeti. *Dakle, um je dio svjetlosnog, tvoračkog, saznajnog principa, na čijem drugom polu počiva mrak, kaos, neznanje.*²¹

Čovjekova priroda je trostruko oblikovana svjetlošću, u čovjeku sjaji duša, njegov um je svjetlosno određen, a i njegovi estetički doživljaji su u uskoj vezi sa svjetlošću. Čovjeka je odredio sa jednim pojmom u njegovim trima najbitnijim filozofskim aspektima: religijskom (koji kod Njegoša nosi i etiku), psihološkom (koji je u uskoj vezi sa estetikom), gnoseološkom (bez luče čovjekove nema saznanja). Sve je svedeno pod jedan pojam, pojam svjetlosti: istina, ljepota, dobrota. Sva tri polja filozofskih disciplina su spiritualna i imaterijalna jer je Njegoševa svjetlost takva, na šta Slobodan

¹⁹ Slobodan Tomović: *Njegoševa luča*, GZ, Titograd, 1971, 37.

²⁰ Ibid.

²¹ Vesna Vukićević-Janković: op. cit., 112.

Tomović kaže: *Pošto je ljepota za pjesnika takođe jedna spiritualna kategorija ne stoji ništa na putu da i svjetlost uzmemo za duhovnu stvarnost, jer je i ona prije svega ljepota svoje vrste*²². Priroda koja je čovjeku tamnica, kaznilište, je princip tame, te logikom *ad astra* samo ono slično nebesima (tj. svjetlo) u prirodi je lijepo. Tako da čovjek ukoliko ne nosi iskrnu svjetlosti u sebi, on nije živ, te vitalistički princip postaje estetičkim. U uskoj je vezi biće prirode (koje može biti lijepo jer vriju luče sjajne)²³ sa estetičkim optimizmom, jer bog čovjeku prema Njegoševoj mitologemi podari slobodnu volju ali i osjećaj za dobro (pravdu) i zlo (nepravdu). Ovakav postulat naizgled ne izgleda estetički, ali moramo se vratiti korak nazad, ljepota je kod Njegoša (kao i kod Platona) sinkretizam dobrote, ukoliko je čovjeku dato da razlikuje dobro od zla, dato mu je da razlikuje ono obasjano svjetlošću od onoga obuzetog tamom, što u konačnici znači razlikovanje ljepote od ružnoće. Estetika prati njegovu religijski oblikovanu etiku, ali po ugledu na učenja vizantijskih svetih otaca uviđamo da se u trenucima oblikovanja svijeta tame mitologema o Luciferu²⁴ oblikuje kao uvođenje svjetla u tamu²⁵. Ono što je navelo Nedeljkovića da kod Njegoša prepozna kosmološki monizam je upravo to što smo do sada skicirali, sve se podvodi pod svjetlost u filozofskim kategorijalima, pa bi se tako *mogao dobiti utisak da Njegoš zanesen svojim maštanjem o veličini Tvorca, gotovo identifikuje svjetlost i duh*²⁶. Bez obzira na stalno odbacivanje Njegoševog

²² Ibid.

²³ Vidi: Slobodan Tomović: op. cit., 38.

²⁴ Uzimamo ovo ime jer se u njegovom korijenu nalazi latinski naziv za svjetlo, Njegoš operiše samo sa imenom Satana.

²⁵ *Satana čini da svjetlost bude dio mraka, tako nastaje zlo, ono je svjetlost mraka* (Milo Lompar: op. cit., 161.)

²⁶ Alojz Šmaus: *Njegoševa Luča mikrokozma*, Jedinstvo, Beograd, 1927,

monizma²⁷, vladika Rade je bio svjestan onog starog hrišćanskog postulata, logike teologike koji kaže: *Istina je jedna*. Upravo zbog takvih težnji da se prauzrokom definiše jedinstveni princip i jedinstveno porijeklo svih umnih snaga čovjeka u svijetu, Njegoš sva polja čovjekovog djelanja približava svjetlosti, ističemo opet *to jeste monizam, ali ne onaj statični već jedan aktivni monizam*. Zašto aktivni, jer dualizam tek prepoznajemo u čovjekovom djelanju, čak i Radojević koji je otklonio nanose filozofskih veza Njegoša sa drugim filozofima koji imaju slične poglede na svijet i čovjeka tvrdi da Njegoš nije zagovarao dualizam u smislu da duša i tijelo postoje odvojeno, već da je to filozofsko-dualističko shvatanje izričito vezano za moralno biće čovjeka, tako da se može u Njegoša govoriti samo o dualizmu moralnoga bića čovjekova²⁸. U prilog Radojevićevim tvrdnjama ide i Lomparova gdje on ističe da ljudska duša nije nešto drugačije od zemaljskog bića u kojem je zatočena²⁹. Sjetimo se da je i rimski filozof Seneka tvrdio da postoji jedinstvo tijela i duše u čovjeku, i da su oni samo oblici istovrsnih svjetskih sila. Dušan Nedeljković je prepoznao sva ta jedinstva od Heraklita do Njegoša³⁰, nijesu svi stavovi Nedeljkovića u potpunosti održivi ali monizam jeste. Monizam se ogleda u tome što je svjetlost sveprisutni stvaralački princip³¹, a u raznim

²⁷ Nedeljković je među rijetkima koji je zagovarao da je Njegoševa sofilogija monistička, najoštriju kritiku Nedeljkovićevog tumačenja Njegoša je dao Radojević u svom radu *Luča Mikrokozma u tumačenju Dušana Nedeljkovića* (Ovaj rad je ponovno objavljen u: Radoje Radojević: *Studije i ogledi iz montenegristike*, ICJK, Podgorica, 2012.)

²⁸ Radoje Radojević: op. cit., 151.

²⁹ Milo Lompar: op. cit., 134.

³⁰ Dušan Nedeljković: *Od Heraklita do Njegoša i Svetozara*, Prosveta, Beograd, 1971.

³¹ Vesna Vukićević-Janković: „Transformacija i transfiguracija globalnih simbola u Njegoševoj poeziji“, u *Riječ* br. 1, FF, Nikšić, 2009, 112.

aktivacijama postaje um, duša itd. Urednici Obodovog izdanja *Luče* iz 1974. godine, spor oko toga da li je Njegoš dualista ili monista skiciraju ukratko ističući da je Alojz Šmaus prvi prepoznao dualizam kod Vladičinog poimanja čovjeka, da je Dušan Nedeljković osporio tu tvrdnju, i onda nam na uvid pružaju enciklopedijsku definiciju dualizma. Nije se tu otkrilo neko veće nastojanje da se razriješi ovo pitanje.

Čovjek u predporetku je jedinstveno određen u *staroj slavi*, tj. kao čista duša, a neminovno je da čista duša dijeli imaterijalizam svjetlosti kao i porijeklo svjetlosti, sve se opet u jedno uliva u izvor svih luča sjajnih. Njegoš je sa aspekta gnoseologije sofiolog, sa aspekta estetike optimista, na eshatološka pitanja odgovara transcendentnim optimizmom. Optimizam sinkretizuje i estetiku i etiku a to je moguće samo zbog toga što je svjetlost ta koja otkriva i znanje (istinu) i čula (ljepotu) i dušu (dobrota). Nebesa su slična prirodi, sve je u simetriji suprotnosti: jer *viši svijet za Njegoša i nije ništa drugo do idealizirana u svojoj ljepoti ovjekovječena priroda*.³²

Njegošev pojam duše

Motivacija da se Njegoš zapita za sudbinu čovjeka, nije čisto eshatološka. Specifičnosti njegovog religijskog pogleda na svijet je najjasnije skicirao Nikolaj Velimirović u svojoj studiji *Religija Njegoševa*³³. Velimirović ističe par stavova vezanih za Njegoševo poimanje duše, prvo skicira pjesnikovu dušu kao onu koja vidi sve boje, ističe da su svi ljudi od Adama naslijedili i dušu i tijelo, u etičkom kontekstu ističe kolebanje duše između pravde i nepravde, i na kraju ističe da je čovjeku tijelo ono što mu dušu muči strašnim mukama³⁴. Nema u Velimirovića dublje

³² Branislav Petronijević: op. cit., XI.

³³ Nikolaj Velimirović: *Religija Njegoševa*, Glas Crkve, Valjevo, 1996.

³⁴ Ibid.

filozofske analize Njegoševe psihologije, jer je njegov primarni zahtjev bio usko religijski (ali ne i teološki) kontekst izučavanja Njegoša. Milo Lompar je dao komparativno-analitičku studiju o Njegoševom poimanju duše³⁵, pozicionirajući Njegoša među svjetske filozofe i prepoznajući slične stavove sa misliocima iz različitih epoha. Slobodan Tomović je Njegoševu dušu tumačio kroz prizmu filozofije religije, isticao mitologeme, ali i dao dio stavova o poimanju duše. Ono što je brojnim tumačima zajedničko je to da niko ne niječe vječnost duše. Dodajemo da niko ne niječe ni stvaralački akt duše, neki čak idu do te mjere da i Sataninu dušu obilježavaju kao stvaralačku: *jer zbog nepravde Satanine duše (je) nastao pakao*³⁶.

Kako smo uvidjeli da Njegoš tvoreći jednu *gloriju svjetlosti*³⁷ postulira jedinstveni princip kosmosa, pozicija te ontologije uvijek otvara tri pitanja za *metaphysicu specialis*³⁸, a to je pitanje boga (teologija), pitanje svijeta (kosmologija) i pitanje duše (psihologija). U Njegoševom poretku, kao i kod drugih metafizičara-sofiologa, teologija svojim predmetom je *summum ens* kosmologije i psihologije,³⁹ što nas navodi na zaključak da je Njegoševa teologija određujući put kosmologije i psihologije, tj. jedinstveni je princip odredbe sva tri polja regionalnih ontologija. Odgovor na pitanje nastanka čovjeka nije problematizovano, ono je zahvaćeno mitologemom o prvom čovjeku Adamu. Njegoš je problematizovao (i pjesnički

³⁵ Milo Lompar: op. cit.

³⁶ Ovakav stav ćemo čitati u „Objašnjenjima uz Luču mikrokozma“ u izdanju: Petar II Petrović Njegoš: *Gorski vijenac; Luča mikrokozma*, Prosveta, Obod, Beograd, Cetinje, 1974, 322.

³⁷ Isidora Sekulić: *Njegošu knjiga duboke odanosti*, SKZ, Beograd, 1952, 213.

³⁸ Vidi: Ernest Folrat: „Raščlanjivanje metafizike na metaphysica generalis i metaphysica specialis“, u *Arhe*, II, br. 3, 2005, 237-259.

³⁹ Vesna Vukićević-Janković: op. cit., 242.

uobličio) pitanje nastanka svijeta, i na to pitanje dao odgovor kroz kaznu. Naime, svijet čovjekov koji s prirodom ga sačinjava u jedinstvu je tamna materija nad kojoj *elektrizam*⁴⁰ obasjava, a u tom obasjavanju nastaje ljepota i dobrota. Treba istaći da *Njogoša ne zanima istina i bitak (biće) svijeta i prirode mimo i van čovjeka*.⁴¹ Što potvrđuje Njogošev monizam, samo u spiritualnom poretku svjetlosne iskre. Njogoša interesuju istine *metaphisice specialis per se*. Čovjekov život je udahnut dušom, tijelo i priroda jesu okovi ali duša ne sačinjava drugost od onoga što je nosi u čovjeku, tek jedinstvom čine život, odvojene ne mogu biti. Izuzetak je pjesnikovo putovanje, koje je stvar mitologeme te nema jasnih filozofskih konsekvenci, ta odvojenost je samo mitologem kojim se Njogoš služi kao sredstvom da iznađe odgovore.

Tako duša postaje centralna tačka iz koje se struktuirano izvode dalje konsekvence ka svijetu i Bogu. Čovjekova duša je simbolički oblikovana u većini semantičkih slojeva u *Luči*. Najbitnija odredba duše u *Luči* je ta što je ona postulirana svjetlošću, a to znači da je ona osvjetljena i da je njen iskonski princip gnoseološki. Duša u gnoseološkom poretku kod Njogoša ima sazajni poriv, postoje i duhovne oči⁴² jer duša u *Luči* izlazeći iz *okova svojih* (tijela) gleda sve krasote nebeskoga svijeta, čija estetika je svjetlosna i pravilna. Da bi se nadopunila predstava o preegzistenciji duše, koja je neosporno platoničarski (Miron Flašar tvrdi novoplatoničarski) postulirana Njogoš poseže za dvije pjesničke slike koje imaju sofiološke

⁴⁰ Elektrizam treba razumijevati kao duhovni simbolički proces. (Vidi: Vesna Vukićević-Janković: op. cit., 113)

⁴¹ Goran Sekulić: op. cit., 151.

⁴² Da je to sofiološki stav ne treba posebno isticati, dovoljno je pročitati sljedeće djelove iz *Novog zavjeta*: Ivan 9,39-41; Matej 12,11; Luka 24,16 i druga mjesta.

konsekvence. Prva je bodrenje⁴³ duše, druga ispijanje vode⁴⁴. Bodrenje, jer umor koji osjeća pjesnikova duša na putovanju je posljedica prevelike svjetlosti i elektrizma, jer i previše sjaja duše umara, ispijanje je konstruisano po principu ispijanje vode sa rijeke zaborava *Lethe*. Čovjek treba da se umori na smrt i da pije zaboravom života da bi vidio nebesa, poruka je ova dva postupka.

Čovjek je jedno: duh i tijelo u jednome, to je stanje koje je posljedica pada, jer on može živjeti u prirodi koja je tamna materija obasjana vijencima luča samo ako je i u njemu polaritet elektrizma i tijela ujedinjen, a poruka je jasna – čovjek ne može živjeti van prirode bez obzira što je makrokosmos koji nosi u svojoj duši sličan Bogu i što ga duša čini besmrtnima sličnim. Čovjek je biće kajanja, u Njegoševoj *Luči* biće koje je ostavljeno na gibanju vremena i kušnje, čovjek je paradoksalno biće jer živi da bi se kajao i kaje se što živi. Znak jednakosti koji se ostvaruje između života i kajanja je Sofiološki oblikovan, spas je čovjeku jedino u milosti Boga. Takav odnos čovjeka i Boga je Njegoš učvrstio genealogijom čovjekove duše, koja je božanskoga porijekla, imaterijalna. Čovjek *u sebi nosi malu luču od velike luče*⁴⁵. Čovjek je prirodno biće jer njegova luča koju u sebi nosi (dušu) je slična vijencu kojim je priroda obasjana, čovjek je biće stvoreno od Boga jer u sebi nosi malu luču od velike (dušu); Njegoš na većinu pitanja ima jedinstven odgovor: svjetlost.

Kako smo skicirali položaj čovjeka u kosmosu i u prirodi, pa i prema čovjeku; naznačuje nam se potreba da otvorimo gnoseološka i estetička pitanja. Pitanje morala nije posebno posebnost jer je on u uskoj vezi sa odnosom čovjeka i Boga. Prvi čovjek (Adam) koji je simbolički lice sveg

⁴³ Objašnjenjima uz *Luču mikrokozma*: op. cit., 321.

⁴⁴ Op. cit., 322.

⁴⁵ Isidora Sekulić: op. cit., 213.

čovječanstva se u etičkom odnosu ogriješio o božanski poredak, a krivica se nasljeđuje. Zemlja je čovjekov *purgatorium*, čovjek u odnosi prema Bogu pogledom prema gore, sa slobodnom voljom i dušom u gibanju između pravde i nepravde je etička shema u *Luči*.

Čovjekova duša je izvor saznanja, posebno onih tajnovitih koji se otkrivaju duhovnim očima, to nam Njegoš kao sofiolog poručuje. S druge strane, čovjekova *luča* (duša) je ta koja osvjetljava objekte od tamne materije oko sebe. Tumačenja su od Njegoša načinila spontanog egzistencijalistu, a gledajući njegovu gnoseologiju u *Luči* odvojeno, čini nam se kao da Njegoš postaje fenomenolog. Čovjek sve što vidi, vidi u snoviđenju, život spavajućih je svakodnevni život, duša u težnji da se vrati staroj slavi *zapitava* prirodu za odgovore, kako priroda može priložiti odgovore na neka pitanja taj put saznanja je i pravi, ali ako se kao Parmenid zapitamo o jednoj istini sveg svijeta priroda u smijehu upućuje na tragediju koja se dogodila u predistoriji. To je jedina tragedija koju je čovjek doživio, ostalo su sve nesreće, čovjekov pad iz kojeg je jedini izlaz stalno kajanje. U takvom poretku čovjeku nije dato da vidi dublje istine svijeta, samo da za njima vječno traga. Vodeći se dekartovskim postupkom *regressus in infinitum* svo saznanje ostaje na gibanju prolaznosti, istina se ne da dokučiti. Uviđa se i jedna sporedna konsekvencija, naime i stoičici su smatrali da je duša logos, koja je u konačnici Bog, tj. jedini izvor saznanja, jer bez te iskre božanske u čovjeku čovjek ne može ni saznavati.⁴⁶ Ovo je posljedica tvrdnje da čovjekova egzistencija nije autonomna u odnosu na egzistenciju Boga. Čak ni egzistencija arhanđela nije autonomna.⁴⁷

⁴⁶ Miron Flašar: „Njegoševa Luča mikrokozma“, studija uz izdanje: Petar II Petrović Njegoš: *Luča mikrokozma*, CANU, Podgorica, 2004, 57.

⁴⁷ Vidi: Slobodan Tomović: *Komentari*, Kultura, Cetinje, 1990, 210.

Čovjekova duša opaža te *fenomenone* koji joj se u fizičkim očima javljaju, ali nastoji duhovnim očima zahvatiti suštinu. Kako je znanje usko vezano za one stvari koje se daju osvijetliti, jer um je zraka, iskra koja baca svjetlo na nepoznato i osvjetljavajući ga čini ga saznatim, i prave ljepote se vide u principu sličnosti. Lijepo je ono što je već samo od nebesa ili stvaralačkim postupkom osvijetljeno, i u principu slično se sličnom raduje, Njegoš postulira svoju estetiku. Kako je lijepo ono što je obasjano, naša duša, po ukusu sličnosti, uživa u tim objektima prirode i stvaralačkih produkata. Kako su ljepota i dobrota usko vezani kod Njegoša, postavlja se pitanje: ukoliko je sve materijom na zlo inicirano, znači li ono i ružnoću? Nema mo jasan odgovor na to pitanje, ali se naslućuje u postavljenim binarizmima. Ono što je svjetlošću inicirano osim što je lijepo i dobro je. Zar ovo ne liči na Heraklitova dva puta duše? Kako je zraka, elektrizam, luča moguća samo u suvoći, kako se priroda napaja *pitatelnim sokovima*, zar onaj koji ne pije od sokova tamne materije ne biva zlom motivisan? Duša je za Njegoša, kao i za Heraklita na pravom putu ukoliko bježi od izvora niskog⁴⁸ (kod Heraklita vlažnog), u suvoći izvora svih svjetlosti je najbolja duša (za Heraklita najbolja duša je suva duša⁴⁹). Ljepotu i može vidjeti čovjek koji svoje oči trza na drugu stranu od tamnih htijenja materije. Mora se akcentovati da vječna estetička htijenja su moguća samo na nebesima, jer je neminovna savršena pravilnost opstojna samo u rajskim vrtovima.

Pozicija pjesnika u Njegoševom kosmosu u kojem vladaju dva začeca (gdje je i po nagradi i po kazni), đe se tajne egzistencije otkrivaju u grobu, pjesnikovoj duši *Bog šapuće svetu tajnu*⁵⁰.

⁴⁸ Up. Alojz Šmaus: op. cit., 73.

⁴⁹ Heraklitov Frg. 74 glasi: *Suva je duša najumnija i najbolja.* (Heraklit: *O prirodi*, Oktoih, Podgorica, 2001.)

⁵⁰ Petar Aleksejevič Lavrov: *Petar II Petrovič Njegoš, vladika crnogorski i njegova književna djelatnost*, ICJK, Podgorica, 2013, 316.

U Njegoševoj filozofiji života⁵¹ metapoetika je rješenje za najveće svete tajne. Bog šapuće svete tajne pjesnicima, jer su oni obasjani nebeskom svjetlošću, ali su i poznavaoi reda i mjere. Moramo imati na umu da je Njegoš prepoznao da *čovjek slabi organ ima* da izrazi istine, te se i u gnoseologiji problematizuje mogućnost saopštavanja istine iz *tamnica jezika*; zbog toga su pjesnici nebeski obasjani. U kosmognijskom poretku priroda koliko god bila nosilac tame materije ona je ustrojena prema estetici reda, jer za Njegoša je *priroda, prije svega, metafizički moralni poredak, u čijoj osnovi je moralna ideja, red koji se ne napušta da ga zlo pobijedi*.⁵² Metafizika morala se prenosi na estetiku, preko pojma reda i poretka koji je konfrontiran haosu. Ovo će biti uzrok tome što je Borislav Jovanović Njegoševu poetiku nazvao *lučamikrokozje*⁵³.

Njegoš postulira jedinstvenu putanju kojom se kreće sve stvoreno, ono se stvara u nadahnuću luča odakle dobija odsjaj stvaralačkog naboja elektrizma, proteže se kroz vrijeme i prolaznost ga nagrizi do ponovnog vraćanja svome izvoru, te je božanstvo jedan ogromni svjetlosni izvor u centru vasiona.⁵⁴ Što će reći da je *svjetlost inicijalni impuls pokretanja svijeta jer predstavlja dio kosmičkog uma*⁵⁵.

⁵¹ Pero Slijepčević: „Odraž života u Luči mikrokozma“ u hrestomatiji Slobodana Kalezića: *Crnogorska književnost u književnoj kritici III*, UCG, Podgorica, 2000, 222.

⁵² Slobodan Tomović: „Njegoševa vizija borbe u prirodi“ u hrestomatiji Slobodana Kalezića: *Crnogorska književnost u književnoj kritici III*, UCG, Podgorica, 2000, 235.

⁵³ Borislav Jovanović: „Gorski vijenac i Luča mikrokozma“, u *Matica*, jesen 2013, 43.

⁵⁴ Dušan Nedeljković: *Njegoš filozof u „Luča mikrokozma“*, Titograd, GZ, 1963, 136.

⁵⁵ Ibid.

Antropološku poziciju čovjeka u Njegoševoj *Luči* sam ranije skicirao u jednom pređašnjem radu naslovljenom kao *Antropološki vizir: Petar II Petrović Njegoš*⁵⁶, u kojemu sam prezentovao većinu stavova koji se odnose na sam položaj čovjeka u odnosu na božanski poredak. Naime, čovjek je onaj kojeg priroda neće vjenčat srećom jer je po kazni na zemlji. Čovjek je vjenčan sa konačnošću noseći vječnu (neugasnu) luču svoga mikrokozmosa u sebi. Čovjek je biće koje živi da bi otkrilo tajnu groba. Čovjeka u prirodi, u Njegoševom shvatanju, Petronijević je označio kao da je *od prirode zao*⁵⁷, dok Drago Kastratović upućuje da je Njegoševa *Luča djelo ispunjeno pjesnikovim strahom od zla u ljudima*⁵⁸. Odnos čovjeka prema čovjeku je akcentovan u *Gorskom vijencu*, te se često govori da je *Luča* Njegoševa metafizika, a *Gorski vijenac* njegova etika.

Karl Popper je nedavno izrekao da je *Heraklit bio u pravu, mi nijesmo stvari već plamen*⁵⁹, a mi možemo nadovezati tvrdnju da je Njegoš bio u pravu, mi nijesmo stvari već luča.

Zaključak

Njegoševa *Luča* posjeduje višeslojnu strukturu za izučavanje, teško je odijeliti jedan filozofski pojam i obraditi ga a da se ne nadovežemo na Njegoševo poimanje svjetlosti. Zato smo naslovili prvu problematiku *glorija* jer je tako prepoznala i

⁵⁶ Dragiša Damjanović: „Antropološki vizir: Petar II Petrović Njegoš“, *Balkan Express*, A-302 i FF, Zagreb, Br. 6, prosinac 2013, 70-77.

⁵⁷ Branislav Petronijević: „Filozofija u *Luča* mikrokozma“ predgovor u Njegoš: *Luča mikrokozma*, SKZ, Beograd, 1923, V.

⁵⁸ Drago Kastratović: „Njegošev strah od zla“ u *Facta Montenegrina*, br. 4, god. V, 2.

⁵⁹ Navedeno prema: Sandywell, Barry: *Presocratic Reflexivity: The Construction of Philosophical Discourse; c.600-450 BC*, u: *Logical Investigation vol. 3*, Routledge, London and New York, 1966, 280.

Isidora Sekulić. Kako je Njegoš svaki aspekt čovjekovog bića, i onog eshatološkog i antropološkog i estetičkog oblikovao u gloriji svjetlosti dolazimo do zaključka da je Blumenberg⁶⁰ bio u pravu kad je isticao da je ultimativna metafora istine svjetlost. Njegoš je još jedan od sofologa koji svjetlost bira kao odgovarajući termin za pjesničko objašnjavanje duše čovjekove, za imaterijalni princip sveg materijalnog i sveg postojećeg.

Njegošev tajnovitni pogled na suštine svijeta jeste teološki obojeni ali njegov specifikum čine svi aspekti teologije koji imaju uporište u različitim pogledima na stvaranje svijeta. On je tragalac za smislom u poetskoj riječi. Ističemo da je Njegoš sve svoje obličje stavio pod jednu sferu, sferu svjetlosti, i da se kroz tu užarenu sferu luča sagledavaju sva najbitnija suštinska određenja. Teško je skicirati sve antropološke konsekvence koje proističu iz Njegoševih tvrdnji, ali ukoliko se držimo onoga što je izrečeno u samom djelu (a nailazimo na pregršt paradoksa) uviđamo da je sukcesivno kompletirana slika čovjeka u jednom ovako shvaćenom poretku.

Drugi dio predstavlja zbir konsekvenci koje nosi sa sobom Njegoševo poimanje duše. Skicirani su odnosi pjesnika i prirode kao stvaralački specifikum. Njegoševa psihologija nudi jednu snažnu poruku, koja je i moralna, i estetska, i eshatološka. Ta poruka je u čuvanju te iskre božanske u čovjeku jer se tako čuva poredak u svijetu. Njegoš pored prišivenog egzistencijalizma, postaje i humanista. Njegoš veliča sliku čovjeka, predstavljajući mu grešnu istoriju, opomena je tu uvijek prisutna u djelu.

Njegoševa psihologija nas uči da se *logos*, jer on u početku bješe, čuva kaljuge tamne materije, da ne fetišiziramo čovjeka jer on nije stvar nego da u njemu gasnemo žeđ za zlom i da ga lučom obasjavamo.

⁶⁰ Hans Blumenberg: *Svjetlost kao metafora istine*, Oktoih, Podgorica, 1999.

Literatura:

- Barnes, Jonathan: *Early Greek Philosophy*, Penguin Books, London, 1987.
- Blumenberg, Hans: *Svjetlost kao metafora istine*, Oktoih, Podgorica, 1999.
- Bergson, Anri: *O smijehu*, IP „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1958.
- Damjanović, Dragiša: „Antropološki vizir: Petar II Petrović Njegoš“, u *Balkan Express*, A-302 i FF, Zagrebu, Br. 6, prosinac 2013.
- Flašar, Miron: „Njegoševa Luča mikrokozma“, studija uz izdanje: Petar II Petrović Njegoš: *Luča mikrokozma*, CANU, Podgorica, 2004.
- Folrat, Ernest: „Rašlanjivanje metafizike na metaphysica generalis i metaphysica specialis“, u *Arhe*, II, br. 3, 2005.
- Heraklit: *O prirodi*, Oktoih, Podgorica, 2001.
- Jovanović, Borislav: „Gorski vijenac i Luča mikrokozma“, u *Matica*, jesen 2013.
- Kastratović, Drago: „Njegošev strah od zla“ u *Facta Montenegrina*, br. 4, god. V.
- Lavrov, Petar Aleksejevič: *Petar II Petrović Njegoš, vladika crnogorski i njegova književna djelatnost*, ICJK, Podgorica, 2013.
- Lompar, Milo: *Luča mikrokozma i pitanje o duši* u Njegoš: *Luča mikrokozma*, CANU, Podgorica, 2004.
- Nedeljković, Dušan: *Njegoš filozof* u „Luča mikrokozma“, Titograd, GZ, 1963.
- Nedeljković, Dušan: *Od Heraklita do Njegoša i Svetozara*, Prosveta, Beograd, 1971.
- Petar II Petrović Njegoš: *Gorski vijenac; Luča mikrokozma*, Prosveta, Obod, Beograd, Cetinje, 1974.
- Petar II Petrović Njegoš: *Luča mikrokozma*, Oktoih, Podgorica, 2006.

-
- Petronijević, Branislav: „Filozofija u Luča mikrokozma“ predgovor u Njegoš: *Luča mikrokozma*, SKZ, Beograd, 1923.
 - Radojević, Radoje: *Studije i ogledi iz montenegristike*, ICJK, Podgorica, 2012.
 - Sandywell, Barry: „Presocratic Reflexivity: The Construction of Philosophical Discourse; c.600-450 BC“, u: *Logical Investigation vol. 3*, Routledge, London and New York, 1966.
 - Sekulić, Goran: „Njegoš i egzistencijalisti“, u *Matica*, br. 55, jesen 2013.
 - Sekulić, Isidora: *Njegošu knjiga duboke odanosti*, SKZ, Beograd, 1952.
 - Slijepčević, Pero: „Odras života u Luči mikrokozma“ u hrestomatiji Slobodana Kalezića: *Crnogorska književnost u književnoj kritici III*, UCG, Podgorica, 2000.
 - Šmaus, Alojz: *Njegoševa Luča mikrokozma*, Jedinstvo, Beograd, 1927.
 - Tatkjević, Vladislav: *Istorija šest pojmova*, Nolit, Beograd, 1976.
 - Tomović, Slobodan: „Njegoševa vizija borbe u prirodi“ u hrestomatiji Slobodana Kalezića: *Crnogorska književnost u književnoj kritici III*, UCG, Podgorica, 2000.
 - Tomović, Slobodan: *Komentari*, Kultura, Cetinje, 1990.
 - Tomović, Slobodan: *Njegoševa luča*, GZ, Titograd, 1971.
 - Velimirović, Nikolaj: *Religija Njegoševa*, Glas Crkve, Valjevo, 1996.
 - Vukićević-Janković, Vesna: „Transformacija i transfiguracija globalnih simbola u Njegoševoj poeziji“ u *Riječ*, nova serija, br. 1, Nikšić, 2009.